

Síla a slabost „příběhů“ [2005]

Čas od času se jako bleskem rozšíří nějaká fráze (výjimečně je za ní i jakási tušená myšlenka) a my se jen divíme, odkud se vzala taková neuvěřitelná přitažlivost několika slov: „příběh, do něhož můžeme, ba dokonce máme a musíme vstoupit“. V poslední době to slyšíme stále znovu a nakazili se tím také křesťané, dokonce i theologové. Psycholog Pavel Říčan nedávno (*Český bratr* 81, 2005, č. 1, str. 4) v bohužel jenom naznačené (a tedy řádně nevedené) polemice proti pojmovosti v teologii napsal, že „víra žije z příběhů, do nichž lze vstoupit, z obrazů, jež mocně oslovují, ze svátostných znamení, která se nás tělesně dotýkají, a z příkladných činů, které táhnou k následování“.

Toto tvrzení je ovšem v jednom závažném ohledu mylné: víra v původním, tj. hebrejském slova smyslu (tj. víra, která může být „počtena za spravedlnost“, tj. za to pravé a správné) je právě naopak spjata s příběhy, do nichž nelze vstoupit, nýbrž které vás naopak ze sebe, tj. z příběhu, vykolejí, vyloučí a nasměrují do vašeho vlastního příběhu, který musíte právě ve své situaci přijmout a pak řešit na vlastní odpovědnost. „Vstoupit do příběhu“ se pokoušeli už archaičtí lidé myticky myslící a v mýtu a mytických příbězích žijící. Smyslem života mytických lidí bylo právě vstoupit do příběhů bohů, polobohů a zbožštěných prapředků, a to tak, že se s jejich činy identifikovali a že se s těmito mytickými postavami a jejich činy sami ztotožňovali. A tuto životní i myšlenkovou orientaci zlomili a překročili právě staří Hebrejci, a to pozoruhodným vynálezem příběhů, které vás nutí hledat svůj vlastní příběh, který není a nemá být žádným napodobením ani zopakováním čehokoli, co se už stalo, tj. nemá být žádným návratem zpět, „domů“, ale odvážným vykročením k tomu, co tu ještě nebylo a s čím nelze předem kalkulovat. Víra je právě tímto smělym vykročením do budoucnosti, která ještě nenastala, ale v které je zaslíbeno vysvobození z tlaku toho, co bylo a jest jako pouhý relikv minulého. Nejlépe to lze ukázat právě na slavném příběhu Abramova vykročení do neznáma, který mu byl „počten za spravedlnost“: Abramův čin nemůžete do všech detailů napodobit, nemůžete do jeho příběhu vstoupit a nemůžete se s ním ztotožnit, protože už víte, kam se Abram vydal a kam došel. Každý, kdo se nechá Abramovým rozhodnutím a činem inspirovat, musí naopak udělat něco jiného, než co udělal Abram: musí opustit ty své (a ne jeho) jistoty (např. jistoty rodičovského domu, města a země a vůbec vši dosavadní zabydlenosti) a vydat se rovněž do svých nejistot (a nikoli do tehdejší Abramovy nejisté budoucnosti, o které už ví a kterou ovšem už z vypravování zná). Příběh, který není váš, ale do kterého vstupujete jako nikoli do svého, je svazující a znevolňující (v našich dobách to dělají herci, jen od těch se nečeká, že budou příběh předělávat); jen příběh, který vás osloví svou výzvou k tomu, abyste v nové, totiž ve své situaci sami převzali odpovědnost do svých rukou a vydali se svou vlastní cestou, vás může vést ke svobodě a do svobody.

Narativita, tj. vypravování příběhů (malých nebo velkých), jistě byla a dodnes zůstává jedním z prvních prostředků, jimiž se lidé dokázali vytrhnout ze své okamžité podmíněnosti jednak okolnostmi, jednak co do vlastních dispozic. Její význam v minulosti byl obrovský a mnoho z jejího významu zůstalo zachováno dodnes. Ani nejpřísnější věda, ba ani tak

abstraktní disciplína jako symbolická (matematická) logika se bez jakýchsi nezbytných zlomků narativity neobejde. A dodnes čtou mnozí lidé povídky, romány a celé ságy (ale dokonce i básně, kde ani sama narativita nehraje hlavní úlohu); to jsou sekularizované zbytky kdysi posvátné narativity. Ale v dějinách se stalo před necelými třemi tisíci let něco významného: vyprávění opakujících se příběhů, do nichž bylo možno jakoby vstoupit a ztotožňovat se ve svých činech s pravzory toho, co se už jednou stalo a co se takto vždy znovu jakoby obnovuje, muselo jednou být a také bylo postupně překonáváno. Bylo dokonce překonáváno dvojnásobným způsobem, po dvojí cestě. Na rozdíl od Židů vynalezli staří řečtí myslitelé způsob, jak se vyhnout pouze přibližnému napodobování toho, co se už jednou přihodilo nebo co už dříve bylo vypravováno, a to tak, že samo vypravování, tj. narativitu, zpochybnili a že zavedli pojmy a pojmovost. Dosáhli tím v některých směrech obrovských úspěchů, které vlastně v některých oborech trvají dodnes. Byla ustavena matematika a geometrie, později byly ustaveny tzv. exaktní vědy a nakonec i do biologie a medicíny, ale také do psychologie a sociologie, ekonomie i jazykovědy atd. byly a nadále jsou účinně zaváděny nejrůznější kvantifikace. Velké problémy však stále zůstávaly nepostiženy tam, kde měření a kvantifikace nebyly možné nebo neměly smysl; i tam ovšem docházelo k stále novým pokusům aspoň aplikovat matematické („geometrické“) metody. Už Pascal ostatně poukazyval na to, že vedle myšlení „geometrického“ je zásadně důležité myšlení „jemné“ (jak on tomu říkal); bohužel jen málokterí myslitelé na to později pamatovali. Obecně platí, že je ve vědách nové doby až po naši současnost možno vyzorovat jisté rysy a tendence, spjaté s řeckou formou pojmovosti, jimž se zatím nedostalo obecně přijatého (a možná i obecně přijatelného) pojmenování a blíže vymežující charakteristiky. Já v těchto případech nejraději mluvím o zpředměťujícím nebo předmětném myšlení. Někdy se také mluví o myšlení „metafyzickém“, ale pak je zapotřebí – aspoň po mém soudu – dělat rozdíl mezi „starou“ a „novou“ metafyzikou; to teď nechám stranou.

Kritická reflexe řeckého typu pojmovosti ovšem nikdy nemůže vést ke zcela falešné představě, že je možné se od každé pojmovosti odvrátit a doufat, že vystačíme s nějakým návratem k narativitě. Zpředměťující (a stále k „témuž“ se vracející) pojmová strukturovanost myšlení je nepochybně vadná, i když její principiální vadnost není možno nějak snadno prohlédnout. Ale chtít vyhradit nějakou zvláštní državu narativitě tam, kde tradiční pojmovost nestačí a vede na scestí, je jenom nápodobou toho, jak se už kdysi religiozita pokoušela vyhradit posvátné prostory a doby na obranu proti narůstajícím tendencím profánnosti. To však nikdy nemělo zaslíbení do budoucnosti a nevedlo kupředu k novým skutečnostem a také novým příběhům, ale napomáhalo jen dočasnému zakonzervování toho, co bylo. Dnes se zdá, jako by povážlivě přibývalo nejrůznějších napodobitelů „Lotovy ženy“, ale jejich osud bude podobný. Skutečnou perspektivu nám nikdy nemohou otvírat nějaké „návraty“, tedy ani návrat k narativitě, a ovšem ani žádné konzervování starého (řeckého) typu pojmovosti. Pojmovosti a pojmů se ovšem nikdy nemůžeme vzdát, ale musíme se pokusit svou dnešní „pojmovost“ opravovat a napravovat, přesněji: vylepšovat (neboť „náprava“ by mohla být falešně chápána jako návrat k něčemu „původnímu“). Je to jistě úkol pro řadu generací – ale na

tuto „eschatologickou“ perspektivu do budoucnosti, která nás přesahuje, si budeme muset znovu zvykat. Kdepak vstupovat do nějakých starých příběhů! Vyhlížíme přece „novou zemi a nové nebe“!